

על גסות הרוח

מסכת ערכין דף טז עמוד א

א"ר שמואל בר נחמני א"ר יוחנן: על שבעה דברים נגעים באין: על לשון הרע, ועל שפיכות דמים, ועל שבועת שוא, ועל גילוי עריות, ועל גסות הרוח, ועל הגזל, ועל צרות העין.¹

מסכת סוטה דף ה עמוד א

אזהרה לגסי הרוח מנין? אמר רבא אמר זעירי: "שמעו והאזינו אל תגבהו כי ה' דיבר" (ירמיהו יג טו). רב נחמן בר יצחק אמר, מהכא: "ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך" (דברים ח יד), וכתב: "השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך" (שם שם יא)². דרש רב עזירא, זמנין אמר לה משמיה דרב אסי, וזמנין אמר לה משמיה דרב אמי: כל אדם שיש בו גסות הרוח - לסוף מתמעט, שנאמר: "רומו מעט ואינו" (איוב כד כד).³

תוספתא מסכת נגעים (צוקרמאנדל) פרק ו הלכה ז

כיצד ראיית הנגע? ספק יש בו כשני גריסין ספק אין בו, ספק ירקרק שבירוקין ואדמדם שבאדומים, היה בא אצל הכהן והכהן אומר.⁴ ואמר לו: צא ופשפש בעצמך וחזור בך, שאין הנגעים באין אלא על לשון הרע, ואין הצרעת בא אלא על גסי הרוח.⁵

מדרש תנחומא (בובר) פרשת מצורע סימן ח

"ועץ ארז" - הארז הזה אין עץ גבוה ממנו, ולפי שהגביה את עצמו כארז, באתה עליו את הצרעת, דאמר ר' שמעון בן אלעזר: על גסות הרוח הצרעת באה.⁶

מסכת ערכין דף טז עמוד א

¹ ראה בגמרא שם ששפיכות דמים לומדים מיואב, שבועת שווא מגיחזי וגסות הרוח מהמלך עוזיה שנכנס להקטיר קטורת כמסופר בדברי הימים ב פרק כו פסוק טז: "ויִכְחֹזְקוּ גְבַה לְבוּ עַד לְהַשְׁחִית וַיִּמְעַל בְּה' אֱלֹהֵיו וַיָּבֵא אֶל הַיֵּכָל ה' לְהַקְטִיר עַל מִזְבֵּחַ הַקְּטֹרֶת". וכך מודגש גם בספרא מצורע בפרשתנו: "ר' שמעון בן אלעזר אומר: אף על גסות הרוח נגעים באים, שכן מצינו בעוזיה, שנאמר "ובחזקתו גבה לבו עד להשחית וימרוד בה' אלהיו ויבא אל היכל ה' להקריב על מזבח הקטרת וכו'". מדרש ויקרא רבה יז ג מרחיב את המספר לעשרה: "על עשרה דברים נגעים באים: על עבודה זרה, ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים ועל חילול השם ועל ברכת השם ועל הגזל את הרבים ועל גזל את שאינו שלו ועל גסי הרוח ועל לשון הרע ועל עין רע". ומדרש במדבר רבה ז ה מונה אף אחד עשרה, אפילו: "ועל האומר על חברו דבר שאינו בו". הידוע מכולם הוא, ללא ספק לשון הרע שאף נרמז בשם מצורע: מצורע - מוציא שם רע (ערכין טו ע"ב, ירושלמי סוטה ב א וכן רביס) ועליו הרחבנו בדברינו: מצורע - מוציא שם רע בפרשה זו בשנה האחרת. והפעם נרצה לדון על גסות הרוח.

² ראה פירוש חזקוני על הפסוק: "ורם לבבך ושכחת וכתב לעיל הישמר לך פן תשכח אזהרה מכאן לגסי הרוח".
³ לגמרא חשוב להביא פסוקים מהמקרא כאסמכתא לאיסור גסות הרוח ולירידה הבאה כעונש על כך (ונגעים הוא סוג של ירידה), למרות שיש כאן מידה כנגד מידה שאולי אינה צריכה אסמכתא מהמקרא. ראה בהמשך הגמרא שם: "א"ר יוסף: לעולם ילמד אדם מדעת קונו, שהרי הקב"ה הניח כל הרים וגבעות והישרה שכינתו על הר סיני, (והניח כל אילנות טובות והישרה שכינתו בסנה)". ועוד שם: "א"ר אלעזר: כל אדם שיש בו גסות הרוח - ראוי לגדעו כאשירה .. כל אדם שיש בו גסות הרוח - אין עפרו ננער ... כל אדם שיש בו גסות הרוח - שכינה מיללת עליו". אבל אולי חזק מכולם הם דבריו של רב חסדא, ואיתימא מר עוקבא בגמרא סוטה דף ה ע"א: "כל אדם שיש בו גסות הרוח - אמר הקב"ה: אין אני והוא יכולין לדור בעולם, שנאמר: מִלְשָׁנִי בְּסֵתֶר יָעִהוּ אוֹתוֹ אֲצִמִית גְּבַה עֵינָיו וְרָחַב לִבָּב אוֹתוֹ לֹא אוֹכַל (תהלים קא ה) - אל תקרי אותו אלא אתו לא אוכל". וזה חוזר לכל הפסוקים לעיל. גסות הרוח, גם כלפי אדם אחר, היא בסופו של דבר, גסות והרמת ראש כלפי שמיא ואין הקב"ה וגס הרוח יכולים לדור ביחד.

⁴ הכהן אומר לו מה הדין אם הנגע טמא או טהור, אבל מיד מוסיף אמירה אחרת. אבל יש שמוחקים כאן את המילים "והכהן אומר" והמשפט הוא "היה בא אצל הכהן ואמר לו" (ראה הנוסח באתר סנונית) ואם כך כל מה שיש לכהן לומר לאיש הם דברי מוסר ותוכחה כפי שעולה מהמשך הדברים.

⁵ הכהן בוחן את הנגע הלכתי, אבל מיד מפנה את תשומת הלב לפן המוסרי, לסיבות בגינן באים על האדם הנגעים. ובהמשך התוספתא שם, מובא הרעיון שכבר ראינו בדברינו צרעת הבית, שהקב"ה מכה תחילה את רכושו של האדם, וגם זאת בהדרגה, ורק אח"כ את גופו: "ואין המקום דן את האדם אלא בְּרִיתוֹ (בחמלה, ברחמים). הרי הן באין על ביתו; חזר בו - טעון חליצה, ואם לאו - טעון נתיצה. הרי הן באין על בגדיו; חזר בו - טעון קריעה, ואם לאו - טעון שריפה. הרי הן באין על גופו; חזר בו - חוזר, ואם לאו - בדד ישב מחוץ למחנה מושבו". השווה תוספתא זו עם המשנה במסכת נגעים פרק יב משנה ה שגם כאשר הכהן סבור שיש נגע בבית הוא אומר: "כנגע" ולא "נגע" ונותן זמן לפנות את הרכוש מהבית. וכל זאת, בשל גסות הרוח.

⁶ הארז מסמל את החטא, את גסות הרוח. והאזוב מסמל את התיקון, את הנמכת הרוח. ראה רש"י ויקרא פרק יד ד: "ועץ ארז - לפי שהנגעים באין על גסות הרוח. ושני תולעת ואזוב - מה תקנתו ויתרפא, ישפיל עצמו מגאותו, כתולעת וכאזוב". ויש עוד סמל יפה בשילוח הציפור של המצורע, ראה חזקוני ויקרא פרק יד פסוק ז: "ושלח את הצפור - סימן טהרה הוא, להפריח ממנו הצרעת ולעשות לו דוגמא. שכבר ישב כצפור בודד על גג ונקשר ואסור מלבוא עם שאר בני אדם, ועכשיו הותר לבא עם חבריו כעין צפור זו שהיתה קשורה בידי אדם ועכשיו משולחת ורשויה ללכת עם חברותיה". אבל בתנאי שיפנים את סיבות הנגע ולא יחזור להיות גס רוח.

מצנפת מכפרת על גסי הרוח, כדברי חנינא, דא"ר חנינא: יבוא דבר שבגובה ויכפר על מעשה גובה.⁷

מסכת דרך ארץ פרק המינין

בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יורדין לטמיון: על עושקי שכר שכיר, ועל כובשי שכר שכיר, ועל פורקי עול מעל צואריהם ונותנין על גבי חביריהם, ועל גסות הרוח כנגד כולן.⁸

מסכתות קטנות מסכת דרך ארץ פרק היוצא

התיר מנעליו ויצא לשוק הרי זה מגסי הרוח. סוטר וצדדין, וקובעו לאחוריו, ירכתו על חברתה, ורצועות תפילין בידו ומחזירן כשהוא מהלך בשוק, הרי זה מגסי הרוח. וכל גסי הרוח נדמין לעבודה זרה, שנאמר ולא תביא תועבה אל ביתך, ולהלן הוא אומר תועבת ה' כל גבה לב, מה תועבה האמורה כאן עבודה זרה, אף תועבה האמורה להלן עבודה זרה.⁹

מסכתות קטנות מסכת דרך ארץ פרק ה

תחילת עבירה הרהור הלב, שנייה לה ליצנות, שלישית לה גסות הרוח, רביעית לה אכזריות, חמישית לה הבטלה, ששית לה שנאת חנם, שביעית לה עין הרע, הוא שאמר שלמה: "פִּי־חַנָּן קוֹלוֹ אֶל־תֶּאֱמָרְבוּ פִּי שִׁבַע תֹּעֲבוֹת בְּלִבִּי" (משלי כו כה).¹⁰

מסכת אבות פרק ד משנה ז

רבי ישמעאל בנו אומר: החוֹשֵׁךְ עצמו מן הדין, פורק ממנו איבה וגזל ושבועת שוא.¹¹ והגס לבו בהוראה - שוטה רשע וגס רוח.¹²

מסכת אבות דרבי נתן נוסחא א פרק יח

⁷ המצנפת שהוא הכובע המיוחד לכהן הגדול, מכפרת על גסות הרוח. אולי במוטיב הפוך לארז ולאזוב. אולי כשהאדם רואה את המצנפת של הכהן הגדול בתוך שאר בגדי תפארתו (שמות כח ב), אולי הוא יבין, עוד לפני שיבואו עליו נגעים ועוד לפני שירד מנכסיו, שאין לו אפשרות להתנשא ולהתגאות מעל הכהן הגדול ויחדל מהתנשאותו. אולי לכך מכוון אלשיך בפירושו לפסוק בשמות כח לז המתאר את המצנפת של הכהן הגדול: "ומה שתשים מצחך לא על שפלים לשפלותם כי אם על רמים. וזהו והיה על המצנפת שהוא על רם בעל גסות הרוח נמשל למצנפת, כי על כן המצנפת שהוא גבוה מכפר על גסות הרוח (ערכין טז א) להביאו למוטב ולא כמסתר פנים ממנו, כי אם שים מצחך לעומת מצחו ולא תירא כי ה' עמך". ודברים אלה דורשים ביאור.

⁸ וכן הוא בגמרא סוכה כט ב: "אמר רב: בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יוצאין לטמיון: על כובשי שכר שכיר, ועל עושקי שכר שכיר, ועל שפורקין עול מעל צואריהם ונותנין על חביריהם, ועל גסות הרוח. וגסות הרוח כנגד כולן". היום אין לנו נגעים, אבל הגלגל הכלכלי קיים ובוועט. "הקדוש ברוך הוא יושב ועושה סולמות: משפיל לזה ומרים לזה, ומוריד לזה ומעלה לזה". וכדברי ר' נחמן במדרש ויקרא רבה לד ג: "כתיב (דברים טו) כי בגלל הדבר הזה - גלגל הוא שחוזר בעולם. לפיכך משה מזהיר את ישראל: וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך", עליהם התעכבנו בדברינו מצוות צדקה בפרשת בהר וכן גלגל חוזר הוא בעולם. וראה עוד בגמרא שבת לג ע"א: "סימן לגסות הרוח - עניות". ובפשטות, גסות רוח שהיא יהירות ושחצנות, ודאי שהיא מכשול גדול בעסקים ודרך ארץ.

⁹ אפשר להתווכח עם הנהגות דרך ארץ אלה, כפי שאכן מצאנו במסכת כלה ט כג: "התיר מנעלו ויצא לשוק, הרי זה מגסי הרוח. אלא מאי ליעבד? הכי קאמר: נעל מנעלו כשיצא לשוק, הרי זה מגסי הרוח". והדבר כנראה תלוי במנהג המקום והזמן. כך או כך, חכמים ראו גם בהנהגה היומיומית אפשרויות של גסות רוח בדרגה זו או אחרת. בתפילה: "מגהק ומפקק - הרי זה מגסי הרוח" (ברכות כד ע"ב); באכילה בענייני סעודה: "לא יפרוס אדם פרוסת המוציא ממקום הרוח, ולא יאחוז פרוסה כביצה בידו ויאכל, ואם אכל הרי זה רעבתן. ולא ישתה כוסו בבת אחת, ואם שתה הרי זה גרגרן, וכמה ישתה, שנים דרך ארץ, שלשה מגסי הרוח". (מסכת דרך ארץ פרקי בן עזאי פרק ד הלכה ה. ראה גם פסחים פו ע"ב, ביצה כה ע"ב) ועוד בענייני סעודה: "כל הנוטל ידיו לפירות - הרי זה מגסי הרוח" (חגיגה יח ע"ב); ואף בדרך ארץ כפשוטה, בעת שהולכים בדרך: "המהלך כנגד רבו - הרי זה בור, אחורי רבו - הרי זה מגסי הרוח!" (יומא לז ע"א).

¹⁰ גסויות רוח אלה אולי לא יגרמו לירידה מיידית בנכסים או לייסורי נגעים, שהרי גסות הרוח כאן היא המדרגה הרביעית בסקאלה של שבע מדרגות ויש קשות ממנה. אבל חכמים לא חסכו מילים קשות מגסי רוח כגון זה שבמסכת דרך ארץ פרק המינין: "גסי הרוח, ומספרי לשון הרע, ומדברי נבלה, וחכמים בעיניהם, עליהם הכתוב אומר כי הנה היום בא בוער כתנור". וגם חששו שגסות רוח תביא למשל לאיסור אשת איש, כפי שאומרת הגמרא בסוטה ד ע"ב: "אמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן: כל אדם שיש בו גסות הרוח - לבסוף נכשל באשת איש, שנאמר: ואשת איש נפש יקרה תצוד". ראה הסיפור במדרש במדבר רבה ט ג על אדם שנכשל באיסור אשת איש עם אשתו שלו: "מעשה באשה אחת שנזדקק לה אדם אחד ואמרה לו לאיזה מקום תלך. מה עשתה האשה? הלכה ואמרה לאשתו והלכה אשתו לאותו מקום ונזקק לה. אח"כ תהה בו וביקש למות. אמרה לו אשתו: מפתך אכלת ובכוסך שיתת. אלא מי גרם לך? שאתה גס רוח. הוי שוה לבני אדם".

¹¹ מי שנמנע מלשבת בדין במקום שיש דיינים אחרים, או מי שמנסה לעשות פשרה בין בעלי הדין, חושך מעצמו צרות והסתבכויות.
¹² הגענו לגסות רוח בדין ובהמשך נראה גם בלימוד תורה. דין גס לב, הוא דין שבטוח יותר מדי בעצמו ולא מקשיב לאחרים (לדיינים האחרים ולעדים). הוא נקרא שוטה ("חכם בעיניו"), רשע (שסופו לפסוק דין רשע) וגס רוח. נראה שיש כאן שתי דרגות: גסות לב שמביאה לגסות רוח. וגסות רוח היא החמורה יותר. ואפרופו גסות לב ורוח, יש גם גסות דעת "המגיס דעתו", בפרט כלפי שמים, שזה נאמר למשל על חוני המעגל, בדיון בגמרא ברכות יט לגבי רשימת מי שחכמים נדו אותם, אך כל זה עניין אחר שלא נוכל להתעכב עליו כאן.

איסי בן יהודה היה קורא לחכמים שמות. לרבי מאיר: חכם וסופר. לרבי יהודה: חכם לכשירצה. לרבי אליעזר בן יעקב: קב ונקי. לרבי יוסי: נימוקו עמו. לרבי יוחנן בן נורי: קופה של הלכות. לרבי יוסי הגלילי: מלקט יפה יפה בלא גסות הרוח. לרבי שמעון בן גמליאל: חנות מלא ארגון טוב. לרבי שמעון: שונה הרבה ומשכח קימעא.¹³

מסכת עירובין דף נה עמוד א

והיינו דאמר אבדימי בר חמא בר דוסא: מאי דכתיב "לא בשמים היא" "ולא מעבר לים היא" (דברים ל"ב)? "לא בשמים היא" - שאם בשמים היא אתה צריך לעלות אחריה, ואם מעבר לים היא - אתה צריך לעבור אחריה. רבא אמר: "לא בשמים היא" - לא תמצא במי שמגביה דעתו עליה כשמים, ולא תמצא במי שמרחיב דעתו עליה כים. רבי יוחנן אמר: "לא בשמים היא" - לא תמצא בגסי רוח, ולא מעבר לים היא - לא תמצא לא בסחרנים ולא בתגרים.¹⁴

תלמוד ירושלמי מסכת פסחים פרק ה הלכה ג

רבי שמלאי אתי גבי ר' יונתן, אמר ליה: אלפן אגדה.¹⁵ א"ל: מסורת בידי מאבותי שלא ללמד אגדה לא לבבלי ולא לדרומי, שהן גסי רוח ומעוטי תורה. ואת נהרדעאי ודר בדרום.¹⁶

מסכת סנהדרין דף צח עמוד א

אמר זעירי אמר רבי חנינא: אין בן דוד בא עד שיכלו גסי הרוח מישראל, שנאמר: "כי אז אסיר מקרבך עליוי אאותך" (צפניה ג יא), וכתוב: "וְהִשְׁאַרְתִּי בְקַרְבְּךָ עִם עֲנִי וְדָל וְחָסוּ בְּפִשִׁים ה' " (שם יב).¹⁷

שבת שלום

מחלקי המים

¹³ דברי איסי בן יהודה הם חזרה והרחבה של דברי רבי יהודה הנשיא בתחילת הפרק שם, שהיה מונה שבחן של חכמים: "רבי טרפון גל של אבנים או אגוזים, רבי עקיבא אוצר בלום, רבי אלעזר בן עזריה קופה של רוכלים". והוא מסיים שם: "ולרבן יוחנן בן נורי קרא לו קופה של הלכות. ולרבי יוסי הגלילי: מלקט יפה בלא גסות הרוח, שאחז בה מדת חכמים מהר סיני והיה משנן בה כל חכמי ישראל". ממקום שפסק רבי יהודה הנשיא, ממשיך איסי בן יהודה. לעניינינו, איזה מן שבח הוא לומר על תלמיד חכם שהוא מלקט יפה בלא גסות רוח? בפשטות, נראה שהכוונה היא שלמרות שלמד הרבה תורה לא התגאה על חבריו. כמו שנראה להלן שהתורה לא תימצא במגביה דעתו ובגסי הרוח. אבל יכול להיות שכאן מדובר בלימוד התורה עצמה, בפעולת הלקיטה ובארגון סדר לימוד התורה ושימורה, שצריך להיות ברמת דייקנות גבוהה ולא להסתפק בארגון לפי עקרונות וכללים. בדומה קצת לביטוי בימינו: "בניתוח גס". ראה ספרי דברים פרשת האזינו פ"סקא שו: "יערוף כמטר לקחי - היה רבי נחמיה אומר: לעולם הוי כונס דברי תורה כללים. יכול כדרך שאתה כונסם כללים תהא מוציאם כללים? תלמוד לומר: יערוף כמטר לקחי ... הוי כונס דברי תורה כללים ופורט מוציא כטיפים הללו של טל. ולא כטיפים הללו של מטר שהן גדולות, אלא כטיפים הללו של טל שהן קטנות". ועדיין צריך עיון. ועכ"פ, השווה ברייתא זו עם המשנה במסכת אבות פרק ב משנה ט על רבן יוחנן בן זכאי שהיה מונה שבחם של תלמידיו. והדברים נמצאים גם בגמרא גיטין סז ע"א ויש הרבה לדרוש בהם.

¹⁴ וכן הוא דברים רבה (ליברמן) פרשת ניצבים: "לא בשמים היא - ר' אלעזר בן הקפר אומר: אינה לא בבעלי דקלים ולא בצידי עופות שהן עולין למעלה בהרים ובאלונות. ר' אחא אמר: אינה בגסי הרוח שהן עולין למעלה. והיכן היא שכונה? באותן שעושין עצמן לא". רבים וטובים הרחיבו בדרשה ידועה זו ואף אנחנו שלחנו בה ידיים בדברינו **לא בשמים היא** בפרשת ניצבים. והפעם עניינינו הוא דווקא דרשת רבא ור' יוחנן על כך שהתורה לא תימצא אצל מגביהי דעה וגסי רוח. כדי להגיע לתורה לא צריך סולם על מנת לעלות לשמים, רק סולם על מנת לרדת לקרקע ולהנמיך מגבהות הדעה וגסות (שחצנות) הרוח. ראה מדרש תנחומא פרשת כי תבוא סימן ג: "מה המים, כל מי שאינו יודע לשוט בהם אובד עצמו מן העולם, כך כל מי שאינו יודע למצוא דברי תורה אובד מן העולם. מה המים נמשכין לכל מקום שירצה, כך התורה משוכה בכל העולם. ומה המים אין מתקיימים לא בגריות של כסף ולא בגריות של זהב אלא בשל חרס, כך אין התורה מתקיימת בגסי הרוח אלא במי שדעתו נמוכה עליו. ואמר רבי אחא: **וְהַחֲכָמָה מֵאִין תִּמְצָא** (איוב כח יב), מהו מאין? מאותן שעושין עצמן כאין ומה?". "עושים עצמם לא". אך שוב, יש גם גסות רוח רצויה, זו שגורמת לתלמיד לשאול ולחקור ולא להתבייש ולהיחבא בפינה. ראה במדבר רבה ד כ: "אם לא שויתי ודומתי נפשי כגמול עלי אמו (תהלים קלא ב), כשם שהתינוק הזה אינו מתבייש להתגלות לפני אמו, כך שויתי נפשי לפניך שלא נתביישתי להתבזות לפניך לכבודך. כגמול עלי נפשי - כהן ינוקא דנפק ממעי דאימיה ואין בו רוח גסה לינוק משדי אמו. כן הות נפשי עלי שאיני מתבייש ללמוד תורה אפילו מקטני ישראל".

¹⁵ למד אותי אגדה.
¹⁶ ואז הוא פונה אליו בדבר הלכה: "מה בין לשמו ושלא לשמו, מה בין לאוכליו ושלא לאוכליו". ואם הבנו נכון, ר' יונתן הוא שדוחה את ר' שמלאי וקורא לו גס רוח, דרומי, מעוט תורה וכו'. שזו עצמה גסות רוח לא קטנה. ולימים נעשה ר' שמלאי לאחד מגדולי בעלי האגדה! האם נכשל כאן ר' יונתן? ראה בבראשית רבה לב י (פרשת נח) וכן בדברים רבה ג י (פרשת עקב) את הסיפור על המפגש בין ר' יונתן ובין כותי (שומרוני?) בו ר' יונתן נשאר ללא מענה בוויכוח ביניהם ובעל העגלה (החמר, הַהֶקֶם) שלו נותן תשובה ראויה במקומו! מובא בדברינו **ההרים הגבוהים** בפרשת נח.

¹⁷ וכל כך למה? משום שכפי שראינו לעיל את דבריו של רב חסדא, ואיתמא מר עוקבא בגמרא סוטה ה ע"א: "כל אדם שיש בו גסות הרוח - אמר הקב"ה: אין אני והוא יכולין לדור בעולם, שנאמר: **מְלִשְׁנֵי בְּסֵתֶר רִעְהוּ אוֹתוֹ אֲצִמִית גְּבַה עֵינָיו וְרָחַב לִבָּב אוֹתוֹ לֹא אוֹכַל (תהלים קא ה) - אל תקרי אותו אלא אתו לא אוכל".** אי לכך, נראה שיש לבן דוד קושי גדול להגיע אלינו במהרה והסבר טוב **מְדוּעַ לֹא בָּא בְּן יִשְׂרָאֵל גַּם תָּמוּל גַּם הַיּוֹם** (שמואל א כ כז, פסוק הנדרש הרבה בספרות החסידות על המשיח המתממה). ועד שיבוא, אין לנו אלא דברי פסיקתא רבתי (איש שלום) הוספה א פ"סקא ג - שובה ישראל: "יעשה צדקה, חולק פתו לעניים ויתן ממונו לסופרים ולתלמידיהם, ואל יגביה דעתו על הבריות ויעסוק בתורה ובמצותיה, ויהיה בעונה, ואל ידבר בגסות הרוח, וישפיל דעתו לפני כל הבריות. ואשכון עמו, שנאמר: מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח (ישעיה נז טו)".